عادل عەلی

خوێندنەوەیەك
بۆ فیکری حەسەن بەننا

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

سلێمانی ـ ٢٠١١

خوێندنەوەیەک بۆ فیکری حەسەن بەننا

عادل عەلی

بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاریو پێگەیاندنی کادیران

سلێمانی ـ ٢٠١١

ژمارەی سپاردنی بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان (٢٠٥٠) ساڵی ٢٠١١

لە دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی چاپکراوە

چاپی دووەم

دیزاین: ئەمیرە عومەر

تایپ: لوقمان عەلی

تیراژ: (٤٠٠٠)

ژمارەی زنجیرە: (٣٦)

www.pukhoshiari.com

info@pukhoshiari.com

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

دامەزراوەیەکی کەلتورییە بەپێی بڕیاری کۆنگرەی سێی ساڵی ٢٠١٠ی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دامەزراوە، ئەرکەکەی بریتییە لەدەستەبەرکردنی پێداویستییەکانی هۆشیارکردنەوەی سیاسی، فراوان کردنی چوارچێوەکانی ڕۆشنبیریی گشتی، تۆکمەکردنی بەهاکانی دیموکراسیو مافی مرۆڤ و دادی کۆمەڵایەتی لەکۆمەڵدا، تاوتوێ کردنی مەسەلەکانی بیری هاوچەرخو دابینکردنی کەرەستەی پێویست بۆ پێگەیاندنی کادیران لە بوارە هەمەجۆرەکاندا.

سەرپەرشتیاری زنجیرە: تەحسین نامیق

دەستپێک

باسو خواس لەسەر ئوسولێیەتی ئیسلامی، یاخود ئیسلامگەرایی، ڕەنگە لەم ساڵانەی دواییدا زۆرترین شوێنی لەناو گفتوگۆ سیاسیو ڕۆشنبیرییەکانی ئێمەدا گرتبێتەوە، ئوسولێیەت تەنها لەم چەند ساڵەی ڕابردوودا گرنگیی پەیدانەکردووە، بەڵکو چەند دەیەیەکە (واتە هەر لەگەڵ گەشەکردنی ئەم فیکرە توندوتیژەدا) کە لەسەر ئاستی سیاسیو کۆمەڵایەتیش هەوڵی خۆ بەرجەستەکردنیداوە، کەمو زۆر قسەو باسی لەبارەوەکراوەو ئەمەش کارێکی ئاساییە.

ئەم دیاردەیە (بەچاكو بەخراپ) زۆرێك لەڕەهەندەکانی دراونەتە بەر باسو لێکۆڵینەوەو پێموایە لەو نێوەندەدا درێغیو کەمتەرخەمی نەکراوە، لەناوەندی ڕۆشنبیریی عەرەبیشدا هەوڵو تەقەلای بێوچان دراوە بۆ ئاشکراکردنی لایەنە شاراوەکانی بیری ئوسولێیەتو بزوتنەوەی ئیسلامی سیاسی لەهەموو ڕوویەکی: مێژوویو کۆمەڵایەتیو سیاسیو هتد.......ەوە.

ڕۆشنبیری کوردی، ئەگەرچی سەرچاوەی سود وەرگرتنەکانی بەزۆری هەر ڕۆشنبیری عەرەبی بووەو لەڕاستیدا سەرچاوە گەلێکی باشو گەنجینەیەکی گرنگ و پڕبایەخیش بوون، وەلی کەمو زۆریش هەوڵیداوە لەناو خودی بناغەی بیری ئوسولێیەتو بنەما سەرەکییەکانی ئەو دیاردەیەوە سەرهەڵبێنێو لێکۆڵینەوەی سەربەخۆو تایبەت بکات، دەتوانین بڵێین ڕەنگە بەشێکی ئەو هەوڵە لۆکاڵیانە لەئاستێکی باشی

بابەتیو ئەکادیمیدا شانبدەن لەشان نوسینەکانی دەرەوەی خۆمان. بەهەرحاڵ تاکو ئێستاش هەوڵ و کۆششەکان بۆ ناساندنو لێکۆڵینەوە لە پایەو ڕەهەندەکانی دیاردەی ئیسلامی سیاسیو بیری ئوسوڵیەت هەر لەبرەودایە.

ئوسوڵیەت یان باشتر بڵێین ئەو نوێگەری و ریفۆرمانەی لەبواری ئەو دیاردەیەدا قسەیان لەسەر کراوەو، بەجدی وەك پرۆژەیەکی نوسین کاریان تێدا ئەنجامدراوە، هەر لەجەمالەدینی ئەفغانی و محەمەد عەبدەو تادەگاتە شێخ ڕەشید ڕەزا لە میسر کە بەبناغەی بیری ئوسوڵی دادەنرێن، پاش ئەویش حەسەن بەننا کە وەك شێخێکی گەنج هاتە مەیدانی ململانێکردنێکی زۆر توندڕەوانەوەو، دواجار دەبێتە سونبلی دیاردەی ئیسلامی سیاسی لەسەدەی بیستەمدا. ئەوەی کە ئێمە لێرەدا جەختی لەسەر دەکەینەوەو مەبەستی باسەکەش دەرخستنی ڕۆڵی حەسەن بەننایە

لە بزواندنی بیری ئوسوڵیو ئیسلامی سیاسیدا، وەك رابەرو بناغە دارێژەری هەمان فیکرو دامەزرێنەری (ئیخوان موسلمین).

هەوڵ دەدەین ژیان و فیکرو ئەو ژینگەیەی کە حەسەن بەننا سەری تیا دەرهێنا، هەروەها ئەو ڕەوت و ڕێبازەی کە ئەو برەوی پێداو پاشان بووە بەرێچکە بۆ چەندین بزوتنەوەی سیاسی ئیسلامی لەجیهاندا، بخەینە بەرباس.

فیکری حەسەن بەننا دەکرێت زۆرترین بابەتی لەسەر بنوسرێ بۆ ئەوەی کاکڵەو مەغزای بیروکردەوەکانی باشتر لای خوێنەری کورد ئاشکرا بکرێت، تا هەمووان لەو ڕاستییە تێبگەن کە ئایا ئیسلامی سیاسیو بزوتنەوەکانی ئیسلامی سیاسی، دیاردەو بزوتنەوەی سروشتیو مێژووکردن یان بەپێچەوانەوە، دیاردەو بزوتنەوەی چێنراو و دەستەچیلەو دەستچنی ئەم و ئەون؟!.

زەمینەی سەرهەڵدانو پەیدابوون

لەسەرەتای ساڵەکانی سەدەی بیستەم، میسر باوێشکیدەداو خەریکبوو پاش شکستە دڵتەزێنەکەی عەرابییەکان سەرلەنوێ هەناسەی دەدایەوە، بەکورتی میسر خۆی دەدۆزییەوە، خۆی بەدیدەهێنا، یان لانی کەم ئەو توانایەی بەدەستدەهێنا کە بڕیاری هەستانەوە بدات(١).

سەرەتای سەدەی بیستەم وەك دکتۆر رەفعەت ئاماژەی پێدەکات میسر لە هەلومەرجێکی ناسكو چارەنوسسازدا ژیانی دەگوزەراندو لە لێواری گۆڕانێکی ڕیشەیی مەزندابوو لەسەرجەم ئاستەکاندا، بەپێی

فەراهەمبوونی زەمینەی گۆڕان هاووڵاتیانی میسری لەئامادەکردنی تەدارەکی نیشتمانیدا بوونو کێرڤی هەڵچونی جەماوەری بەرەو رووی دەسەڵاتی داگیرکاریدا، لەبەرزبوونەوەدا بوو.

لەبوارە جیاجیاکانی ژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتیدا هەژموونی فیکریو (دژی ئیستعمارو بێگانە) بەتەواوی باڵی بەسەر میسردا کێشابوو، لێرەو لەوێش گرەو لەسەر بزوتنەوەی جەماوەریو نیشتمانی کۆمەڵانی خەڵکی میسر دەکران لەسەر گەیشتن بەئامانجەکانی، هەر لەو سەرو بەندەدا بوو لەسەر ڕووبەری نەخشەی سیاسی میسردا جوڵانەوە رادیکاڵو نیشتمانیەکان بەئاراستەی رزگاری نیشتمانیو دیموکراتی شێلگیرانە کاریان دەکرد.

کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی دەروازەیەکی فراوانی لەبەردەم زۆرێك لە نەتەوە ژێردەستەکان والآکردو رزگاریانبوو لەحاکمیەتی داگیرکاری تەقلیدی

چەند سەد ساڵە. سەرکەوتنی بزوتنەوەی کەمالیو ئاوابونی خۆری یەکجاری دەسەڵاتی چوار سەدساڵی ئیمپراتۆری عوسمانی، شەپۆلێکی نوێی بیری رزگاری لەزۆرێك لەوڵاتە داگیرکراوەکاندا پێکهێنا، لێرەدا حەقی خۆیەتی ئاماژە بەسەرکەوتنی شۆڕشی سۆسیالیستی ئۆکتۆبەریش بکرێت وەك باهۆزێکی ئایدۆلۆژی چەپی رادیکاڵ کە کاریگەری بەرچاوی لەوڵاتە جۆراو جۆرەکاندا دروستکرد.

میسر بەپێی پێگەی جوگرافیو ستراتیژیو رۆڵی مێژوویی خۆی، کاردانەوەی هەموو ئەو شەپۆلە جیهانییە نوێیانەی بەئاسانی بەسەرەوە هەستپێدەکرا.

میسر وەك ڕووبەرێکی کۆمەڵایەتی فراوان لەژێر کاریگەری دوو کەلتوری جیاواز ژیانی دەگوزەراند، لەلایەك کەلتوری دەسەڵاتی خەلافەتی عوسمانی کە بارگاویبوو بە فەرهەنگی چواردە سەدەی ئیسلامی کە زۆر بەچاکی ڕەگو ڕیشەی لەمێشكو دەرونی تاکی میسریدا داکوتابوو، هەروەها لەلایەکی دیکەوە فەرهەنگی خۆرئاوایی لەڕێگەی داگیرکاری و کۆڵۆنیکردنەوە کەمێك گۆڕانی مەدەنی و خزمەتگوزاری لەگەڵ خۆیدا هێنابوو، بەڵام ئەم کەلتورە نوێیە، ڕەگی قوڵی لەنێو کۆمەڵگەدا نەبوو، بەڵکو زیاتر لەنێوەندی توێژە روناکبیرو دەستە بژێرەکانی (نخبة) میسردا بوونی هەبوو.

زۆرتر کۆمەڵگەی میسری پابەندی کەلتورو فەرهەنگی ئیسلامی بوو، هەربۆیە ئەم بیروباوەڕە ببووە پاشخانی بزوتنەوە دژی ئیستیعمارییەکان و بەشێکیش لە سەرکردەو سەرانی ئەوسای میسر خەونیان بەوەوە دەدی کە رۆژێك لەرۆژان ببنە خەلیفەی موسڵمانان، ئەو ڕاستییە زۆر بەروونی لەهەڵسوکەوتەکانی (شا فوئاد)دا دەردەکەوێت، (شا فوئاد) خۆی بەجێگرەوەی خەلیفەی موسوڵمانان دەزانیو هەرواش خۆی پێناسە دەکرد.

ئاوابوونی خۆری دەسەڵاتی خەلافەتی عوسمانی لەو ناوچانەی لەژێر ڕکێفو قەڵەمڕەویی ئەودا بوون بۆشاییەکی گەورەی ئایدۆلۆژیو سیاسی وای پێکهێنا کە کۆمەڵگەکانی عەرەبیو بەتایبەتی میسری خستە ناو بازنەیەکی بۆشەوە. بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییانە و دروستکردنی ئەلتەرناتیڤێك شتێکی ئاسایبوو لەو قۆناغەدا چەندین رەمزو بیرمەند سەر هەڵبدەن.

ئەڵبەتە سەرەتا ئەو دیاردەیە بەناوی ریفۆرمی ئایینییەوە پەیدابوو، ئەمیش گەرەکی بوو رواڵەت و روخسارێك ببەخشێتە ئایین، کە هیچ نەبێت کەمێك لەگەڵ رەوتی رووداو گۆڕانکارییەکاندا بگونجێت، بێگومان بزوتنەوەی ریفۆرمی ئایینی لە جەمالەدینی ئەفغانییەوە دەستپێدەکات، پاشان وردە وردە لایەنگرو هەواداری بۆ دروستدەبێتو (محەمەد عەبدە)ش لەمیسر دەبێتە یەکێك لە درێژە پێدەرانی ریفۆرمخوازی..(محەمەد عەبدە لە ساڵی ١٨٤٩

لەگوندێکی سەر بە پارێزگای (ئەلبوحەیرە)ی میسر لەدایکبووە) لەساڵی ١٨٧١ بۆیەکەمجار چاوی بەجەمالەدینی ئەفغانی کەوتووەو پەیوەستبووە بەبیروباوەڕەکەیو پرۆژەکەیەوە، محەمەد عەبدە جگە لەوەی لەسەردەمی خۆیدا دەبێتە رەمزێکی بەرچاوو، پرۆژە ریفۆرمییەکەشی لەسێ خاڵدا بەرجەستە دەکات:

یەکەم: ریفۆرمی ئایینی ـ بەمانای ئازادکردنی فیکر لەکۆیلەیی و لاساییکردنەوە.

دووەم: ریفۆرمی زمان ـ بەمانای پێداچوونەوە بەزمان و ئەدەبیاتی عەرەبیداو وازهێنان لەنووسینی تەقلیدی و کۆن.

سێهەم: ریفۆرم لەبواری سیاسی و کۆمەڵایەتی[٢].

هەوڵو کۆششەکانی محەمەد عەبدە لەو کاتانەدا بۆ ئەوە بوو، کۆمەڵگا رزگار بکاتو شێوە بیرکردنەوەی کۆنو باوی ئیسلامی واز لێبهێنرێتو لەجیاتی ئەوە بزوتنەوەیەکی چاکسازی پێکبێت لەجیهانی ئیسلامیدا.

بیرکردنەوەی ئەم پیاوە پاش چەند ساڵێك گەڕانو مانەوە لە دەرەوەی وڵاتەکەیدا، گۆڕانێکی یەکجار ریشەیی بەسەردا هات، هەر بۆیە دەڵێ: (کارکردن بۆ وەدەرنانی بەریتانیا لەوڵاتدا، ئەرکێکی زۆر گەورەیە، بۆ ئەوەی ئەو ئامانجە بەدی بهێنین پێویستە زۆر بەسەلیقەییو شارەزایەوە کاری درێژخایەن بکەین، ئەمەش ڕەنگە چەندین سەدە بخایەنێ)[٣].

پاش ئەو گۆڕانەی بەسەر (محەمەد عەبدە)دا هات. کە ببووە رابەرێك لەسەردەمی خۆیدا، بیروباوەڕەکەشی لەدووبەشی سەرەکیدا چڕبونەوە:

یەکەم: **پاراستنی جەوهەری ئیسلام.**

دووەم: **دەستنیشانکردنی ڕۆڵی ئیسلام لە کۆمەڵگەدا.**

کاریگەرییەکانی فیکری ئەم بیریارە ئوسوڵیە لەکۆمەڵگەی میسردا زۆر بەئاشکرا هەستی پێدەکراو پاشان جۆرە پێڕەوو ڕێبازێکی لەو بوارەدا هێنایە ئاراوە کە چەندین کەس بوونە قوتابیو موریدو

درێژەیان بەبیرکردنەوەو پرۆژەکانی ئەو دەدا. محەمەد رەشید رەزا کە بەڕەچەڵەك لوبنانییە خۆی بەدەروێشو قوتابی (محەمەد عەبدە) دەزانێتو سەرجەم نوسینو بەرهەمەکانی عەبدەی کۆکردۆتەوە پاشان لەسەر میتۆدی مامۆستاکەی کاری شێلگرانە دەکاتو، پوختەو جەوهەری رێبازەکەی خۆیشی لەچەند بنەمایەکدا کۆدەکاتەوە وەك: (هەوڵبدرێ بنەماکانی شەریعەت بکرێتە سەرچاوەی هەر چەشنە بڕیارو یاسایەكو لەوێوە هەڵبهێنجرێو بەتەواوی کۆمەڵگە بگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەی شەریعەت)[٤].

هەروەها ئەم پیاوە پێش روخانی دەوڵەتی خەلافەتی عوسمانی بەئاشکرا دەیوت (خەلافەتی عوسمانی بەهەموو کەمو کورپیەکانیەوە دەبێت بمێنێتەوەو تەنها شتێکە کە سەربەخۆیی سیاسی موسڵمانانی پاراستووەو ئەگەر ئەو دەسەڵاتە نەمێنێ موسڵمانان هەموو شتێك لەدەست دەدەن)[٥].

محەمەد رەشید رەزا لە تێڕوانین و کارکردنەکانیدا پشتی بەبنەما سەرەکییەکانی فیکری محەمەد عەبدە بەستبوو، هەرچەندە دواجار لەگەڵ ئەو گۆڕانانەدا نەبوو کە بەسەر فیکری عەبدەدا هاتبوو، بۆیە لەکۆتایی ڕێدا لادانێکی جەوهەری کرد لەو میتۆدەدا. ئاراستە فیکرییەکانی قۆناغی ئەوسای میسر بەسەر سێ بەرەی سەرەکیدا دابەش دەبوون:

یەکەم: **کۆنەپەرستان کەشێخەکانی ئەزهەری دەگرتەوە.**

دووەم: **نوێخوازەکان کە بریتیبوون لە شێخ محەمەد عەبدە و قوتابییە ڕووناکبیرەکان.**

سێهەم: **نوێخوازە موحافیزکارەکان کەشێخ رەشید رەزاو قوتابیەکانی دەگرتەوە.**

(شێخ رەشید) کە سەر بەئاراستەی سێهەمبوو، هەم دژی زاناکانی ئەزهەر بوو هەم دژی فەرهەنگی خۆرئاواش، هەربۆیە زۆر بەتوندی هێرشی دەکردە سەر ئەو بیرکردنەوانەو دەیوت (زۆر شێتییە

هەوڵبدرێ پایە ئایینیو مێژووییەکانی ئومەی ئیسلام بخەینە لاوەو بگۆڕدرێ بە ئومەیەکی تر)[٦]. پاشان لەجێگایەکی تردا بەرگری سەرسەختی لەدەسەڵاتی خەلافەتی عوسمانی دەکاتو دەڵێ (خەلافەت ئەو دەوڵەتە نمونەییەیە، کە بەبێ ئەو بارودۆخی مرۆڤایەتی چاکنابێت)[٧].

ئەم بیروبۆچوونانە لەکۆمەڵگەی میسریدا وردە وردە هەوادارو لایەنگری بۆ پەیدابوو بەپێی ئەو زەمینە ماددیو کۆمەڵایەتییەی کە ئیسلام لەو کۆمەڵگەیە بەدەستیهێنابوو. ئەو ململانێ فیکریو ئایدۆلۆژییەی لەنێوان باڵو ئاراستە جیاوازەکاندا بەرپابوو، بوو بەهۆی سەردەرهێنانی چەندین قوتابیو لایەنگری سەرسەخت کە دواجار کەسانێکی وایان تیدا هەڵکەوت بوونە سونبلی دیاردەی ئوسوڵی ئیسلامی.

ئەگەرچی لەپاڵ ئەو میتۆدە دۆگماتیزمەی ئوسوڵی ئیسلامیدا کەسانێکی واش هەبوون کە گەرەکیان بوو

له ناو بزوتنەوەی ریفۆرمی ئایینی شێوازێکی بنەڕەتی و ریشەیی دروستبکەن کە هەماهەنگی و گونجاو بێت لەگەڵ پێشکەوتنە سیاسیو ئابوری و کۆمەڵایەتییەکانی دنیای سەردەمدا، بەڵام تێگەیشتن و عەقڵی باوی سەردەم هەرگیز نەیدەتوانی ئەو گۆڕانە یاخود ئەوراستییە قبوڵبکات، لەو سەرو بەندەدا یەکێك لە بیریارە هەرە دیارەکانی ئیسلام کە ئەو کاتە یەکێك لە قازییە گەورەکانی میسر بوو بەناوی (شێخ عەلی عەبدولڕازق)، کە کتێبێکی بڵاوکردەوە بەناوی (ئیسلامو بنەماکانی فەرمانڕەوایی)، نوسینی ئەو کتێبە لەو قۆناغەی ئەوسای میسردا دەنگدانەوەی زۆری دروستکردو لەلایەن ئەزهەرییەکانو قوتابییە توندڕەوەکانی بیری ئوسوڵیەتەوە ئەو پەڕی دژایەتیکرا.

شێخ عەلی عەبدولڕازق لە کتێبەکەیدا باسی ئەوە دەکات (کە جیاکردنەوەی ئایین لەدەوڵەت لەگەڵ

ئامۆژگارییەکانی قورئانو سوننەدا گونجاون، ئایین کارێکی روحییە و پەیوەندیی بەدەسەڵات و سیاسەتەوە نییە، پەیامەکەی محەمەد پەیامێکی ئایینیەو دوریشە لەشێوازی حوکمڕانی)[٨].

جەختکردنی خەڵکانی نوێخوازی وەکو (شێخ عەلی عەبدولڕازق) لەسەر کۆتاکردنی (دەسەڵاتی خەلیفە و خەلافەت) لە ئایینی ئیسلامداو دانانی ئیسلام وەك بیروباوەڕێکی رۆحی، وای لە دەسەڵاتدارانی میسرو هەندێك لەلایەنگرانی ئوسوڵیەتکرد لەوانە (محەمەد رەشید رەزا) کەزۆربە توندی روبەڕووی پرۆژەکەی (عەلی عەبدولڕازق) ببنەوە هەر لەمبارەیەوە خودی ڕەزا دەڵێ: کتێبەکەی عەبدولڕازق هەوڵێکی دوژمناکارانەیە بۆ لاوازکردنی ئیسلام، ئەوە بوو دواجار لەسەر نوسینی ئەم کتێبە شێخ عەبدولڕازق پلەی (قازی شەرعی) لێ سەندرایەوە و لە ئەزهەریش دەرکرا.

(محەمەد ڕەشید ڕەزا) کە یەکێك بوو لە ڕابەرەکانی بیری ئوسوڵیەت، توانیی لە ڕێگەی گۆڤاری (المنار)ەوە بیروباوەڕو پرۆژەکانی خۆی بەباشی بڵاوبکاتەوە و ئیدی ئەو گۆڤارە چەندین خوێنەرو هەواداری بۆ پەیدابوو.

(شێخ حەسەن ئەحمەد عەبدولڕەحمان) کە گەنجێکی خوێندکاری ڕێبازی سۆفیگەری بوو، یەکێك لەخوێنەرە شێلگیرو بەردەوامەکانی ئەم گۆڤارە بوو.

ئەم گۆڤارە، پێبەپێ لەگەڵ فەزای سیاسیو کۆمەڵایەتیی ئەوسای میسردا، بوو بەو چوارچێوە میتۆدیە بەرچاوەی کە دەستی باڵای هەبوو لەدروستکردنی ئەم (شێخ حەسەن ئەحمەد عەبدولڕەحمان)ە گەنجەدا. ئەوە بوو دواجار ئەم گەنجە بوو بە ڕەمزی هەرە دیاری بیری ئوسوڵیەتو دیاردەی ئیسلامی سیاسی لەجیهاندا.

ژیان و
فیکری حەسەن بەننا

حەسەن عەبدولڕەحمان ئەلبەننا لەساڵی ١٩٠٦ لە گوندی (ئەلمەحمودیە)ی سەر بەپارێزگای (ئەلبوحەیرە) لەدایکبووە،، باوکی یەکێك لەقوتابییە دیارو بەرچاوەکانی (محەمەد عەبدە) بووە، حەسەن بەننا هەر لەمناڵییەوە لەژینگەیەکی تەواو ئایینیدا پەروەردە بووەو هەر لەزوویشەوە خراوەتە بەر خوێندنی ئایینیو چووەتە حوجرەو پاشان چووەتە قوتابخانە. دوای تەواوکردنی قۆناغی خوێندنی سەرەتایی، لەخوێندنگای (دەمەنهور) وەرگیراوە هەر لەو ماوەیەدا بەتەریقەتی سۆفیزم ئاشنادەبێت کە بە تەریقەتی (ئەلحەسافیە) ناسراوە. حەسەن بەننا لەبەر

شارەزایی و لێهاتوویی و پابەندی بوونی تەواوی بەو ڕێبازەوە، لەساڵی ١٩٢٢دا، پلەکەی (لەلایەنگری تەریقەتەوە) بەرزدەبێتەوە بۆ (ئەندامی کارا)و مۆڵەتی ئەوەی پێدەدرێت بەناوی تەریەقەتی ناوبراوەوە بانگەشە بکات.

ئەو پیاوە هەر لە منداڵیەوە بەهاندانی باوکی قورئانی پێ تەواوکراوەو بەتەواوی ڕەنگو رواڵەتی پیاوی ئایینی لەڕووی نیشتووە، حەسەن بەننا زۆر هۆگرو پابەندی ئەرکە دینییەکان بوو، جگە لەمانگی رەمەزان، مانگەکانی رەجەب و شەعبانیش بە ڕۆژو دەبوو، هەروەها لەناو زۆرێك لە کۆڕە ئایینیەکاندا ئامادەیی بەرچاوی هەبووە و بەبەردەوامی خۆی لەسەر خەڵوەتو ریازەت راهێناوەو زۆرترین وەختیشی لەمزگەوت بەسەربردووە. ساڵی ١٩٢٧ خوێندنی مامۆستایی تەواو دەکاتو هەرهەمان ساڵیش ڕێکخراوی (لاوانی موسڵمان) یان (کۆمەڵەی لاوانی ئیسلامی)

دروستدەكات، كە زۆرجار بەیەكەمین ڕێكخراوی سیاسی ئیسلامی دەدرێتە قەڵەم.

حەسەن بەننا لە تەمەنی سیانزە ساڵییەوە ئاگاداری ئاڵوگۆڕی ڕووداوەكانی ئەوسای كۆمەڵگەی میسر بووەو لەكاتی داگیركردنی مەحمودییەدا لەناو واقیعەكەدا بووە، بەڵام هەرگیز نەیتوانیوە تیكەڵی بزوتنەوە نیشتمانی و دیموكراسیەكان ببێت، بەڵكو لەجیاتی ئەوە، لەناو فەزاو كەشی ئاییندا نوقم ببوو زیاتر وەك سۆفی تەكیەو خانەقا بەرجەستە دەبوو.

ئەم پیاوە لەگەڵ گەورە بوون و بەرەوپێشچوونیدا تا دەهات دیاردەی نوێی تێدا دەردەكەوت.. لەلای پیاوە ئاینیی و بەساڵاچووەكان بەدوای پرس و راوێژدا دەگەڕا، هەر لەو نێوەندەدا لە (كتێبخانەی سەلەفی) (محی الدین الخطیب)ی ناسی كە بەڕێوەبەری كتێبخانەكە بوو. پاشان هەر لەو سەروبەندەدا شێخ ڕەشید ڕەزای رابەرو مامۆستاشی ناسی و دواجار لەگەڵ

فەرید وەجدی و ئەحمەد تەیمور ئاشنایەتی پەیداكرد، لەو هەوڵی ناسینەدا مەبەستی بوو لەوانەوە ڕێگایەكی نوێ وەربگرێتو بیكاتە ڕێبازی كاركردن[٩].

حەسەن بەننا خوێنەرێكی جدی و بەردەوامی گۆڤاری (المنار) بوو بەتەواوی كەوتبووە ژێر كاریگەری ئەو بۆچوونانەی، لەوێدا بڵاودەكرانەوە. ئیدی لێرەوە بوو بە قوتابی و موریدی شێخ ڕەشید ڕەزای خاوەنی گۆڤارەكەو زۆر چالاكتر لەجارانبووە بڵاوكەرەوەو بانگەشەكەری بیروبۆچونو ڕێبازی ئەم پیاوە. (حەسەن بەننا) لەزۆربەی قۆناغەكانی خوێندندا، بەشداریی جدیكردووە لە پێكهێنانی ئەنجومەنە ئیسلامییەكانی ئەوسادا كە لەژێر ناوی جۆراو جۆردا (دامەزراون) وەك: (فەرمان بەچاكەو نەهی لەخراپە، كۆمەڵی ئەلحەسافیە....هتد) بەشداری ئەو لە زۆرێك لەچالاكییە سیاسی و كۆمەڵایەتییەكانی ئەوسادا، لەشوێنگەی پیاوێكی سۆفی و ئایینییەوە بووە و

بەدرێژایی تەمەنی هەرگیز وەك تاكێكی نیشتمانی دەرنەكەوتووە و لە هیچ قۆناغێكی مێژووی میسردا بەو شێوەیە پێناسە نەكراوە، هەر بۆیە دواجار زۆربەتوندی دژی بزوتنەوە دیموكراتی و نیشتمانیەكان وەستایەوەو بەلایەنگری رۆژئاواو بێباوەڕو كافر دانیە قەڵەم، (حەسەن بەننا) ساڵێك دوای تەواوكردنی خانەی مامۆستایان ئەحمەد سوكەری و پێنج كەسی تری هەواداری هەمان بیروبۆچونی خۆیانی ناسی و لەئەنجامدا دوای ماوەی ساڵێك كاركردن لە شاری ئیسماعیلیە یەكەمین ناوكی رێكخراوێكی سیاسی ئیسلامیان دانا بەناوی (رێكخراوی ئیخوان موسلمین) ئەم پێنج كەسە كە لەساڵی ١٩٢٨دا، لەگەڵ حەسەن بەننادا ئەو رێكخراوەیان دروستكرد هەمان خەڵكان بوون كە لە رێكخراوی (ئەنجومەنی لاوانی موسڵمان)دا كاریان دەكرد[١٠].

ئەڵبەتە دوای پێكهێنانی ئەو رێكخراوە (حەسەن بەننا) بەشێوازێكی سیستماتیكی كەوتە جموجوڵ و چالاكی بەردەوام و چوار پێگەی كۆمەڵایەتی دیاریكرد بۆ مەیدانی كاركردنی راستەقینەی خۆی:

یەكەم: **زاناكان.**

دووەم: **شێخەكانی تەریقەتی سۆفیگەری.**

سێهەم: **یانەكان.**

چوارەم: **گەورە پیاوان[١١].**

بۆ مامەڵەكردنیش لەگەڵ هەریەكێك لەم ناوەند و پێگانەدا جۆرە هەڵسوكەتێكی تایبەتی دەستنیشانكرد و ئیتر دەستیكرد بەپیادەكردنی بەرنامەكانی.

لەڕاستیدا حەسەن بەنناو هاورێكانی، لەبەرئەوەی وەكو پیاوی ئایینی ناسرابوون، تاقە پێگەی هێزی ئەوان بۆ چاندنو بڵاوكردنەوەی فیكرو رێبازی رێكخراوە سیاسییەكەیان، تەنها مزگەوت بوو، ئەمەش ڕەنگە باشترین شوێنو جێگایەك بووبێ كە ئاسایشو

ئارامی تێدا بەرقەرار بووبێ و کەمترین چاوی پیاوانی ئاسایشی ئەوسای لەسەر بوو بێت، جگە لەوەش، ئەو قسەو وتانەی لە مزگەوتەوە دەکرێت، بەهۆی ساکاریی خەڵکی مزگەوتەوە زووتر کاریگەریی خۆیان دروستدەکەن، هەر بۆیە دوای تێپەڕینی چەندین دەیەش هێشتا هەر کارکردن لەمزگەوتەکاندا نەریتێکی ڕێکخراوەیی سیاسی باوە لەلای ڕێکخراوەکانی ئیسلامی سیاسی.

بەهەرحاڵ پاش پێکهێنانی (ڕێکخراوی ئیخوان موسلمین) فیکرو بیرکردنەوەی حەسەن بەننا لەچوارچێوەیەکی کۆنکرێتی سیاسیدا باشتر بەرجەستە بوو، بەڵام بەتێپەڕبوونی زەمان، لایەنە پۆزەتیڤو نێگەتیڤەکانی میتۆدەکەی باشتر روونبوونەوە.

شێوازی پەروەردەیی لەفیکری حەسەن بەننادا

گوێڕایەڵی کە یەکێکە لەبنەماکانی بانگەشەکە؛ بریتییە لەملکەچبوون بۆفەرمانو دەسبەجێ بەئەنجام گەیاندنی، لەخۆشیو ناخۆشیو قایلیو ناقایلیدا...سیستەمی **بانگەشەکەش لەلایەنە رۆحیەکەوە سۆفیگەریەکی پوختەو، لەلایەنە کردارییەکەوە سەربازییەکی پوختە، دروشمیش هەمیشە بریتییە لە فەرمانو گوێڕایەڵی بەبێ دوو دڵیو پاشگەزبوونەوەو گومانو سڵکردن**[١٢].

ئەمە پوختە و جەوهەری بیرو بۆچونێك بووە کە هەر لەسەرەتاوە ئەندامانی گروپی (ئیخوان موسلمین)ی پێگۆشکراوە و پەیامێك بووە هەمیشە

وتراوەتەوە هەروەها چەمك گەلی: (ملکەچبوون، بەئامێر بوون، روتبوونەوە لەهەستو نەست)یش، سەرەکیترین پێکهێنەری پایە بنەڕەتیەکانی ئەم گروپە بووە. خودی حەسەن بەننا هەر لەسەرەتاوە لەفەزایەکی ئایینیدا گۆشکرابوو، هەمیشەش لەناو کەشی سۆفیگەریو زیکری شەوانەدا ژیانی بەسەردەبرد، دوای دروستکردنی کۆمەڵەی ئیخوان موسلمین بەردەوام گەرەکیبوو پەروەردەیەکی ئایینی (ئەڵبەتە بەو شێوازەی کە خۆی دایهێنابوو) ببەخشێتە پرۆسەی پێگەیاندنو پەروەردەی ئەندامانی رێکخراوە سیاسییەکەی. ئەم پیاوە ئەگەرچی لەرێی داڕشتنی بەرنامەکانی ئیخوانەوە هەندێك گۆڕینی بنەڕەتی لەزۆرێك لەبنەماکانی ئایینی ئیسلامدا ئەنجامدابوو، بەڵام هەمیشە لەبانگەوازەکانیدا دوپاتی دەکردەوە کە ئەوان پابەندی قورئان و سونەتن.

(کاری دەستپێك و سەرەتای پرۆسەی پەروەردەی حزبی لەڕێگەی کۆبونەوە و سەردان و وانە ئایینییەکانەوە و قۆرخکردنی مزگەوتەکانو بەکارهێنانی بۆ مەرامە دیاریکراوەکان بووە. هەروەها دەیانویست لایەنگرانی خۆیان بەدیدی ئایینی رابهێننو کەسانێکی وا بکەنە ئەندامو کادر کە تەواو ببێتە تاکێکی کۆیلە و دەستەمۆکراو).

ئەوەی ئەوان لە کەسێك یاخود لە ئەندامێکی خۆیانیان گەرەکە ئەوەیە: بیکەنە ئامرازێك بۆ جێبەجێکردنی بەرنامەو پرۆژەکانی ئیخوان و هەموو رێنماییو ئاراستەیەك لەسەرکردایەتی ئیخوانەوە وەربگرێتو رابەرەکەشی لەجێگای پێغەمبەر تەماشا بکات، راستیو دروستی ئەم حالەی وەك پێغەمبەر تەماشکردنەی رابەر لە هەڵسوکەوتی ئەوەڵ تا ئەخیری ئەندامانی رێکخراوی ئیخوانا، نەشاردراوە بووەو دواتریش بزوتنەوەی ئیسلامی سیاسی بەیەکجاری ئەم

نەریتەی پیادەکردو چەسپاندی. حەسەن بەننا لە نامیلکەی (العقائد)دا باس لەبیرو باوەڕی تاکی ئیسلامی دەکات کە دەبێت چۆن خۆی ئامادە بکات لەڕووی سایکۆلۆجیو کۆمەڵایەتییەوە بۆ ئەوەی ببێتە کەسێکی موسڵمانو لەئاستی جێبەجێکردنی داواکانی ئیسلامدا بێتو ئیسلامیش لەلای (حەسەن بەننا) واتە: ئیخوان.

هەر لەو نامیلکەیەدا بەپێی بەرژەوەندییەکانی فیکری ئوسولێیەت شەن و کەوی زۆر لەئایەتەکانی قورئان دەکات. یەکەمین هەنگاوی حەسەن بەنناو هاوبیرانی بۆ ڕاهێنانو پەروەردەکردنی تاکی کۆمەڵ و دواجار کردنیان بەئەندامی کۆمەڵەی ئیخوان موسلمین بۆ ئەوە بووە: بیانکەن بەکۆیلەو.. ئەوان هەر لەسەرەتای دروستبونیانەوە، هەوڵیانداوە تاك وا لێبکەن وابەستەیەکی روحیو گیانی هەبێت بەئیخوانەوەو پێبەپێی ئەو بنەمایانە هەڵسوکەوت بکات کە لەقورئانو شەریعەتداو لە خزمەت

بەرژەوەندیی ئیخواندا گوڵبژێریانکردووە و هەمیشە ئامادەبێت بۆ دژایەتیکردنی هەر پێش کەوتنێکی بواری کۆمەڵایەتیو سیاسیو ئابوری، هەمیشەش کارکردن لەسەر گومان و دوو دڵیبووە بەرامبەر دیاردە کۆمەڵایەتییەکان، کەللە ڕەقی و سەرسەختی نواندنیان کردۆتە سەرمەشق و دەستەواژەی (کافرو دوژمن بەخودا) ویردی سەرزاری هەریەکەیانبووە.

بەلای کۆمەڵی ئیخوانەوە، هەموو گۆڕانکاریو پێشکەوتنێك لەجیهاندا دژایەتیکردنی موسڵمانو بەرنامەی ئیسلامە و هەرگیز نابێت بزوتنەوەی دیموکراسیو ئازادیخوازییو رۆشنگەری لەکۆمەڵگەدا جێیان بۆ چۆڵبکرێتو پێویستە هەموو ئەو بیرو پێشکەوتنانەی کە بە قەولی ئەوان لەگەڵ خۆرئاوا هێنراونو کۆمەڵگەی ئیسلامی پێیان نامۆیە، دوربخرێنەوە، لەجیاتی ئەوانە بگەڕێینەوە بۆ بیری ئوسوڵیەتو هیچ چەشنە خۆ گونجاندێك لەگەڵ دنیای

نوێدا قەبوڵ نەکەین، چونکە شتی وا لادانە لەرێبازی خوداو پێغەمبەر، بەمشێوەیە ئیخوانیەکان ویستویانە هەژمونی فیکری و ئایدۆلۆژی بخەنە سەر ئەندام و لایەنگرانیانو لەوێشەوە کۆمەڵ بەیەکجاری جڵەو بکەن.

حەسەن بەنناو هاوڕێکانی لە کۆمەڵی ئیخوان موسلمین، بۆ داڕشتن و بەرنامەڕێژی پرۆسەی پەروەردەی حزبی کادر و ئەندام و لایەنگرانیان، بیست خاڵی بنەڕەتیان داناوەو وەك چوارچێوەیەك بۆ کارکردن و ئامادەکردنی تەواوی کۆمەڵ و گەیشتن بەئامانجەکانیان،(١٣) خاڵەکان بە زەقی ئەوەیان تێدا بەیانکراوە کە تاکی موسوڵمان چۆن خۆی پەروەردە بکات لەڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتی و تەنانەت سایکۆلۆژیشەوە، بەجۆرێك کە بتوانێ بەتوندی بەرهەڵستی دنیای نوێ و بیری نوێ بکات، واتا لای ئیخوان پرۆسەی پەروەردەو پێگەیاندن، ئامادەکردنی

تاکی موسڵمانە لەڕووی جەستەیی و عەقڵییەوە بۆ ئەوەی لەم دنیا رۆڵی راستەقینەی خۆی لە وابەستەبوون بەدژایەتیکردنی نوێ گەریدا کورت بکاتەوە و بەرامبەر بەقەبوڵکردنی ئەو زەلیلی و نەهامەتییەشی لەو دنیا پاداشتی خۆی وەربگرێتەوە، ئەمە جەوهەرو کرۆکی میتۆدی پەروەردەییە لای کۆمەڵی ئیخوان کە بە درێژایی تەمەنی کارکردنیان نەیانتوانیوە لێی دەربچن.

بەشێك لە گەنجە موسوڵمانەکانی میسر، پێش پەیدابوونی کۆمەڵی ئیخوانی موسلمین لە بڕوایەکدا بوون کە بەنەمانی خەلافەتی ئیسلامی کەسایەتی مرۆڤی موسڵمان تێکشکاوە و پێویستە جەماعەتێك پەیدا ببێت کە پایەو کەرامەت بۆ ئەم کەسایەتیە تێکشکاوە بگەڕێنێتەوە، بێگومان مەبەستیان لەخەلافەتی ئیسلامی، (خەلافەتی عوسمانی) بوو. ئەم گەنجە موسڵمانانە سەرهەڵدانی رۆشنگەریشیان

بەسەرچاوەو هۆکاری تێکشکانی کەسایەتی مرۆڤی ئەو کۆمەڵگایە دەزانی.

ئەوەتا لەم پەرەگرافەدا بەروونی ئەم مەسەلەیە باسکراوە (لە ئەنجامی ئەو بارودۆخەی کە بەسەر جیهانی ئیسلامیدا هات هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی خیلافەتو دابڕانی موسڵمانان لەیەکترو بڵاوبوونەوەی جۆرەکانی خراپەو فیکرە وێران کارەکان، پێشەوا بەننا هەستو سۆزی جوڵاو غیرەتی ئیسلامی تیا هاتە جۆشو کەچی بکات تا داهاتوی پڕ شکۆ بۆ موسڵمان بگەڕێتەوەو ڕزگاریان بێت لەژێر چنگی ئیستیعمار و ئەڵقە لەگوێکانی، بۆیە دوای دروستبوونی بناغەیەکی پتەو بۆ بانگەوازو پەیداکردنی کەرەستەی خاو، پێشەوا چەند هۆکارێکی دانا تا ئەندامان زیاتر گەشە بکەنو ئەرکی قورسی ئەستۆیان بەباشی و لێزانانە بەجێبهێنن)[١٤].

بۆ باشتر چەسپاندنی سیستەمی پەروەردەی حزبی (حەسەن بەننا) فۆڕمیکی تایبەتو دیاریکراوی پێشنیازکرد تا لەچوارچێوەیەکی کۆنکرێتی تردا پرۆسەی پێگەیاندن بەڕێوەبچێت. ئەویش بەدارشتنی حەوت خاڵی سەرەکی[١٥] کە لەیەکەمین هەنگاودا لەبۆتەی خێزانەوە کە یەکەیەکی کۆمەڵایەتییە دەستپێدەکات تا ئورگانە جیاجیاکانی کۆمەڵی ئیخوان.

بەکورتی پرۆسەی بارهێنان و پەروەردەکردنی تاکی کۆمەڵ لەسەر بنچینەیەك نەبووە، کە ئەو تاکە هەست بەبوونی کۆمەڵایەتی خۆی بکات بەڵکو رووتکردنەوەیەکی ئاشکرا بووە لەهەستو نەستی مرۆیی خۆیو رۆبۆ تێزەکردنی بەئاراستەی جێبەجێکردنی ئامانجەکانی جەماعەتی ئیخوان، ئەو ئامانجانەش ئەوەندەی لەخەیاڵی قەبرو ئاخیرەتی مرۆڤدا بووە، ئەوەندە لەخزمەتی ژیانی عەمەلی واقیعی مرۆڤدا نەبووە. لەلایەکی دیکەشەوە پرۆسەی

پەروەردەی حزبی لەلای جەماعەتی ئیخوان تێکەڵە یەك نەبووە لەبیری نیشتمانیو ڕزگاریخوازی کە ئەوسا بۆ میسر زۆر گرنگبووە، دەبوایە ئەو لەویەت لەخەباتو تێکۆشاندا ڕزگارکردنی میسر بێت لەدەستی کۆڵۆنیالیزم، نەك دورخستنەوەی تاك لە ئەرکە نیشتمانییەکانی ئەو قۆناغەیدا..

حەسەن بەننا و بزوتنەوەی نیشتمانی

لەمیسری سەرەتای سەدەی بیستەمدا بزوتنەوەی نیشتمانی دژی کۆلۆنیالیستی تادەهات لە جۆشو خرۆشێکی زیاتردا بوو. هەروەها لەتەك ئەو بزوتنەوەیەدا جولانەوەیەکی شارستانی بەتین سەرتاپای شارەکانیی ئەو وڵاتەی تەنیبۆوە، ڕابەرانی ئەو بزاڤە شارستانیە لەبواری خۆیاندا هەوڵیانداو بەشێك لە هیواو ئومێد لە ویژدانی ئەم گەلەدا زیندو بکەنەوە[١٦].

هەر لەو سەردەمانەدا بوو کە حزبە سیاسییە نیشتمانییەکانی میسر لەمەیدانی سیاسەتی کۆمەڵایەتیدا هەنگاوی بەرچاویان دەهاویشت و لەتەك

ئەو بزووتنەوە و جووڵانەوە شارستانییە دژی کۆلۆنیالیستیەدا کە وەکو بزووتنەوەیەکی رۆشنگەری سەریهەڵدابوو، ببوونە سیمای هەرە دیاری ئەوسای کۆمەڵگەی میسری.

ئەم حاڵەتە کە لەو کۆمەڵگەیەدا دروستببوو، لەلایەن کۆنەپەرستان و هەوادارانی دەوڵەتی خەلافەتی عوسمانییەوە زۆر دژایەتی دەکراو، بەشێوازی جیاجیا تۆمەتبار و ناوزڕاو دەکراو بەسەرچاوەی بڵاوکردنەوەی کوفر و بێباوەڕی دەدرایە قەڵەم.

تاوانبارکردنی بەکوفور و بێباوەڕی، (کوفرکردن)یش دەبێتە چەکی سەرەکی بۆ تۆقاندنی هەر کەسێك کە وشەیەکی نوێ بڵێت یان هەوڵی بۆ بدات[١٧].

لەڕاستیدا ئەوانەی دژایەتی ئەم هەڵمەتی نوێ گەرییەیان دەکرد، هەوادارانی دەوڵەتی خەلافەتی عوسمانیبوونو فرمێسکیان بۆ روخانو لەناوچونی ئەو

خەلافەتە هەڵدەڕشتو گەرەكيانبوو جەنگێك بەرپا بكەن (بەوتەی خۆيان) دژی لادانو بێباوەڕی.

هەر لەپاڵ ئەو ململانێ و كێ بەركێيەدا كەسانێكيش لەناو پێگە ئايينييەكەدا هەبوون كە خوازياری ئەوە بوون ڕاستيە حاشا هەڵنەگرەكان بۆ خەڵك روونبكەنەوە، وەك شێخ عەلی عەبدولڕازق و شێخ تەها حسێن، بەڵام بەداخەوە ئەوان لەئەنجامدا دوچاری ناڕەحەتی و نەهامەتييەكی زۆر هاتن لەسەر دەربڕينی بيروباوەڕ و ڕاستييەكان. هەژمونی فەرهەنگی كۆنەپەرستانەی دەسەڵاتی خەلافەتی عوسمانی هەندێكجار كاريگەری لەسەر بەشێك لەپياوە نيشتمان پەروەرەكانيش دادەنا، بەڵام زۆربەی هەرە زۆری كەسايەتی و پياوە نيشتمان پەروەرەكان هەرزوو دەركيان بەو ڕاستييە كرد كە ڕزگاری ميسر، بەگەڕانەوە بۆ بيری كۆنەپەرستی و ئوسوڵيەت و

شێوەی حوكمڕانی دەسەڵاتی لەناوچووی عوسمانيەكان نايەتەدی.

هاوكات لەگەڵ گەشەسەندنی ئەم بزوتنەوە رادێكاڵو نيشتمانيەدا كە دروشمی ئازاديخوازی و ديموكراتی بۆ ميسر بەرزكردبۆوە، پياوانی ئايينی و هەڵگرانی بيری ئوسوڵيەت سەرسەختانە لە مەيدانی ڕكابەريدا بوون و دروشمەكانی ئەم بزوتنەوەيەيان بەدژی بەرنامە و ڕێبازی ئيسلام دەدايە قەڵەم و بەپيلانێكيان دەزانی دژی نەتەوەی موسوڵمان.

حەسەن بەننا لەناو كەشو هەوای دژايەتيكردنی نوێ گەريدا پەروەردەبوو و تا دەهات بەو بيركردنەوەيە بارگاوی دەبوو كە پێيوابوو هەموو باسكردنێك لە گۆڕان و پێشكەوتن، دەسيسەی خۆرئاوايە و دژی قورئان و شەريعەتە.

هەر بۆيە ورده ورده فيكری ئوسوڵيەت و دژايەتيكردنی ريفۆرم و ڕۆشنگەری ئەم پياوە گەيشتە

ئاستو پلەیەك كە تەنزیری تر بكاتو بڵێت: (سەرۆكایەتی دنیا خۆرهەڵاتیبووە، پاشان بووەتە خۆرئاوایی كاتی ئەوەش هاتووە كە دووبارە خۆرهەڵات جارێكی تر بێتەوە مەیدان)[١٨]. چەمكی (خۆرهەڵات) لەم گوتەیەی حەسەن بەننادا، یەكسانە بە(خۆرهەڵاتی سایەی خەلافەتی ئیسلامی) نەك خۆرهەڵاتی سایەی بیرو دەسەڵاتێكی تر، بۆیە لەم نێوەدا گەرمە شین بۆ خۆرهەڵات دەكات.

(حەسەن بەننا) مەبەستی لە (خۆرئاوا)ش، خۆرئاوای داگیركەرو ئیستعمار نییە، بەڵكو مەبەستی: خۆرئاوای مەسیحی، خاچ پەرستە، بێگومان ئەم بیركردنەوەیەش لەبیری تەسكی ئوسوڵیەتەوە سەرچاوەی گرتووە، نەك لە بیری نیشتمان پەروەرییەوە، هەر بۆیە دواجار یەكێكی دیكە لەرابەرانی ئیسلامی سیاسی بە ئاشكرا ئەم ڕاستییە دەخاتەڕوو كە دەڵێت (سروشتی ململانێ لەگەڵ

ئیستعماردا خاچ پەرستانەیە، نەك ئابوری یاخود ماڵیو سیاسیانە)[١٩].

حەسەن بەننا لەبەرامبەر مەسەلە نیشتمانی و بزووتنەوە دژی كۆلۆنیالیستییەكاندا بیروباوەڕی خۆی نەدەشاردەوە، بەڵكو بەردەوام لە هەوڵی ئەوە دابوو كە خەڵكی میسر لەڕێگای ڕاستەقینەی نیشتمانپەروەری دووربخاتەوە، ئەم پیاوە بەپێچەوانەی بیری (میسرگەری) كە ئەوسا مانای ئازادیخوازیی دەگەیاند، بانگەشەی بۆ بیری قەبەو چەواشەكاری دەكردو دەیوت (هەرپارچە زەوییەك ئاڵای ئیسلامی تێدا هەڵكرێ نیشتمانی هەموو موسڵمانێكە كە پارێزگاری بكاتو كاری بۆ بكاتو لە پێناویدا جیهاد بكات)[٢٠].

(حەسەن بەننا) لە جیاتی هاندانو جوڵاندنی هێزو توانا جەماوەرییەكان لە خزمەتی خەباتی نیشتمانیو دژی داگیركاریدا كە لە ئەركە هەرە گرنگ و بنچینەییەكانی خەڵكی میسر بوو، خەڵكی لە هەستی

بەرزی نیشتمانی سارد دەکردەوەو بەرەو ئوسولێەت و بیری تەسکی ئایینی و وەلاوە نانی بەرژەوەندییە نیشتمانیە گرنگو ڕاستەقینەکان هانیدەدان!

کەسانێکیش کە بەقسەی بانگەشەکەی ئەویان نەکردایە و دوای بیری نیشتمانپەروەری و رۆشنگەری بکەوتنیایە، بەتۆمەتی جۆراوجۆر ناوزەدی دەکردن، بەهەرحاڵ هەرکەسێك بەوردی سەیری تۆماری لاپەڕەکانی مێژووی سەرهەڵدانی کۆمەڵی ئیخوان موسلمین بکات، یەك ڕاستیی بۆ ئاشکرا دەبێت کە ئەمەیە: کۆمەڵی ئیخوان لە مێژووی بزوتنەوەی نیشتمانیدا بچوکترین خاڵی سەروەریان بۆ خۆیان تۆمارنەکردووە.

داڕوخانی یەکجارەکی دەسەڵاتی خەلافەتی عوسمانیو سەرکەوتنی شۆڕشی کەمالیستیو ڕاگەیاندنی دەسەڵاتی عەلمانی لەسەر کەلاوەو پاشماوەی خەلافەتی ناوبراو، ململانێی نێوان هەردوو بەرەی

(کۆنەپەرستان و نیشتمانپەروەران)ی میسری یەکجار تۆخکردەوەو ئوسولێەکانی **شێتگیرکرد**، سەرکەوتنی کەمالیەکان لە تورکیا کاریگەری پۆزەتیڤی هەبوو لەسەر میسرو تەکانێکی باشی بەجوڵانەوەی ڕۆشنگەری بەخشی.

حەسەن بەننا لەپەرەگرافێکدا بەمجۆرە باسی ئەو قۆناغە مێژووییەی میسر دەکات و دەڵێ: (ئەمە ئەو ساتەیە کە گەلی میسر لە ژیانی کۆمەڵایەتی خۆیدا، لەنێوان دووبەرەدا دێتو دەچێ: یەکێکیان ئیسلامی ئازیزو خۆشەویستە کە بۆی بەجێماوە و پارێزگاری کردووەو لەگەڵیدا راهاتووە و چواردە سەدەی تەواویش پێی ژیاوە و شانازی پێوەکردووە، ئەوی دیکەشیان ئەم هێرشە خۆرئاواییە توندوتیژەیە کە بەهەموو چەکێکی کاریگەر و کوشندە لەدارایی و دەوڵەمەندی و ڕواڵەت و خۆشگوزەرانی و ئامرازەکانی پڕوپاگەندە پڕ چەکە)[٢١].

ئەڵبەتە لەم پەرەگرافەدا بەراشکاوی ئەوە دیارە کە تەمەنی دەسەڵاتی خەلافەتی عوسمانی بەشێکە لەو چواردە سەدە پڕشکۆیەی کە (بەننا) ئاخی بۆ هەڵکێشاوە.

حەسەن بەننا ئاماژە بۆ کۆلۆنیالیزم ناکات، چونکە ئەو تەنها شیوەن بۆ کارەساتی نەمانی خەلافەتی عوسمانی دەکات، کەواتە ئوسوڵیەکانی ئەوسای میسرو حەسەن بەنناش وەك رابەری ئەو بزوتنەوەیە، تەنها رۆڵی ناشیرینکردنو دورخستنەوەی هەواداران‌و لایەنگرانی بزوتنەوەی رۆشنگەری‌و نیشتمانییان دەگێڕاو ئاینیان وەك ئەو چەکە سازو ئامادەیە بەکاردەهێناو بەخەڵکی میسر بڵێت: کە کاری مرۆڤەکان لێرە لەسەر زەوی و لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا نییە، بەڵکو ئەرکی هەمووان کارکردنی بەردەوامە بۆ مسۆگەرکردنی ئەو دنیا، بەمجۆرە حەسەن بەنناو هاورێکانی رۆڵی دەوڵەت‌و پۆلیسیان دەبینی بۆ

خامۆشکردنی دەنگە زوڵاڵەکانی ئازادی. بۆیە دەشێ ئەو وتەیەی (تۆماس هۆبز) بەسەریاندا بچەسپێنرێ کە دەڵێ: (ئایین تەنها خاڵیکەرەوەیەکی هەورە بروسکە کۆمەڵایەتیەکان‌و کەنیسەش جۆرێکی ترە لەهێزەکانی ئاسایش کە دەوڵەت بۆ پاراستنی هێمنی کۆمەڵایەتی بەکاری دەهێنێت‌و جیاوازییەکی ئەو تۆی لەگەڵ پۆلیس‌و سوپادا نییە، بەڵام ئەم کاریگەترو بەرفراوانترە، رەنگە کەمخەرجی تریش بێت چونکە ئایین لەناخی هەر مرۆڤێکدا پۆلیسێك دادەنێت کە هەمیشە لەگەڵیدایە[٢٢].

دەسەڵات،
لەڕوانگەی فیکری حەسەن بەنناوە

ئەڵبەتە خودی حەسەن بەنناو هاوڕێکانی، هەر لەسەرەتای دروستکردنی کۆمەڵی (ئیخوان موسلمین)ەوە مەبەستیانبوو هەرچۆنێك بووە بگەنە دەسەڵات، واتا لەبەراییەوە ئامانجیان، دروستکردنی دەوڵەتی ئیسلامی بوو. لەدیدو بۆچونی ئیخوانەوە، دەوڵەتی ئیسلامی لەسەر دوو کۆڵەکەی بنەڕەتی رادەوەستێ:

یەکەم: پەیوەندیی نەپساوەی نێوان ئایینو دەوڵەت.

دووەم: جیاوازی دەوڵەتی ئیسلامی لەگەڵ هەر دەوڵەتێکی تری کۆنو نوێ[٢٣].

حەسەن بەننا بەڕاشکاوی لەسەر تێزی دەسەڵاتو سیاسەت لە زۆرێك لە بۆنەو کۆبوونەوەکانی ئیخواندا قسەی کردووەو سەرجەم بیرو بۆچونەکانیشی هەڵقوڵاوی بیری ئوسوڵی ئیسلامییە، هەر بۆیە بێ پەروا دەڵێت: ئامانجمان دروستکردنی دەوڵەتێکی ریفۆرمخوازە کە حوکمەکانی ئایینی ئیسلامی بپارێزێ)[٢٤].

ئەو پیاوە وەك یەکەمین رابەری ئیخوان جگە لەوەی کە روانینی خۆی بۆ دەسەڵاتی سیاسی بەئاشکرا بەیانکردبوو، بەڵام هەندێك جاریش بۆ رتوشکردنی دەربڕینەکانی خۆی، سودی لەگەڵێك چەمکی دیکە دەبینی. ئەو، بۆ داڕشتنی تێزەکانی خۆی دەربارەی دەسەڵات، پشتی بە ئیمامەکانی مێژووی جیهانی ئیسلامی دەبەست وەك (غەزالی) کە دەڵێت: (شەریعەت ئەسڵەو دەسەڵات پاسەوانێتی)[٢٥].

حەسەن بەننا بۆ پاراستنو پتەوکردنو فراوانکردنی ئەو دەوڵەتەی کە بانگەوازی بۆ دەکردوو گەرەکیبوو دایبمەزرێنێ، تەنها شتێك کە هەمیشە جەختی لەسەر دەکردەوە چەمکی (هێز)بوو، تەنانەت لەروبەڕوبوونەوەی نەیارانیشیدا زۆر توندڕەوانە مامەڵەی دەکردو لەوەڵامی زۆرێك لەنوسینەکاندا بەردەوام ووشەی شمشێرو هێزی بەکاردەهێنا ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەو پیاوە کەناڵێك بووە بۆ بەرهەمهێنانی توندوتیژی لەژێر پەردەی ئاینی ئیسلامدا.

حەسەن بەنناو هاوڕێکانی هیچ جۆرە دژایەتییەکی ئەوتۆیان بەرامبەر مەلیكو دەسەڵاتی ئەوسای میسر نەدەنواند، بەڵکو لێرەو لەوێ زۆرجار وەك خەلیفەیەكو سونبلێك تەماشایان دەکردو بەردەوام ئاشتیەکی هەمیشەییان لەگەڵ دەسەڵاتەکەیدا هەبوو، بەپێچەوانەوە هەمیشەش لەجەنگێکی بەردەوامدابوون

دژ بە نەیارانی مەلیك، لە کۆنگرەی شەشەمی جەماعەتی ئیخواندا راشکاوانە ئەم پەیوەندییە باسکراوەو تیایدا هاتووە: (ئەو پڕوپاگەندەیەی دەخرێتە پاڵمان گوایە ئیخوان موسلمین دوژمنی مەلیکن درۆیەو هیچ ئەسڵێکی نییە)[٢٦].

حەسەن بەنناو کۆمەڵەکەی هەر لەزووەوە هەوڵیانداوە پەیوەندییەکی باش لەگەڵ کۆشکی پاشایەتیدا دروستبکەن، ئەڵقەی پەیوەندییان لەڕێگەی (عەلی ماهیر)ەوە بوو، ئەوان بۆ رازیکردنی دڵی مەلیكو کۆشکی پاشایەتی هەمیشە دژایەتی خۆیان لەگەڵ حزبی وەفدو بزووتنەوەی نیشتمانیو دیموکراسی دوپاتدەکردەوە هەروەها سەلماندیان کە پارێزەرو دڵسۆزی کۆشکی (عابدین)ن، هەر بۆیە لەمەراسیمی دەستبەکاربوونی (شا فاروق)دا لەبەردەم کۆشکدا کۆبوونەوەو وتیان (لەسەر کتێبی خواو

سونەتی پێغەمبەرەکەی پەیمان و لایەنگری خۆمانت پێ دەبەخشین)[٢٧].

تەنانەت ئەگەر سەیری گرتنەکەی حەسەن بەنناو ئەحمەد سوکەری بکەین لەساڵی ١٩٤١دا، دەبینین زۆر بەزوویی ئازادکران کە ئەوە باشترین بەڵگەی بوونی پەیوەندییانە بە کۆشکی پاشایەتی عابدینەوە. (جۆرج کیرك) دەڵێت: (بەرەڵاکردنەکەیان بەهۆی فشاری کۆشکەوە بوو کە لەناو خەڵکیدا وا بڵاوبوو: (بەننا) یارمەتیەکی گەورەمان پێشکەش دەکات)[٢٨].

ئەم پەیوەندیی و خۆسازدانە لەگەڵ دەرباری (شا)، لە خۆڕا دروست نەببوو، بەڵکو هەر لەسەرەتاوە لەڕێگەی چەندین کەسی ئایینیەوە هەوڵی بۆ درابوو کە دیارترینی ئەو کەسانە (محەمەد مستەفا مەراغی)ی شێخی ئەزهەر بوو، تا ساڵی ١٩٤٥ بەردەوامبوو.

لە خستنەبەرچاوی ئەو ڕاستییانەی سەرەوەدا مێژووی دروستبوونی ئیخوان دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە

کە ئایا ئەو کۆمەڵە ئیسلامییە سیاسییە لە دژی کێ دروستبوو، یاخود لە دژی کێ دەجەنگا؟

ڕۆچوون بەناخی وردەکارییو ڕاستییەکاندا، بەیەکجاری ئەوە روون دەکاتەوە کە قوتبونەوەی ئیخوان موسلمین ڕێك لەبەرامبەر بزوتنەوەی ریفۆرمیستیو ڕۆشنگەریی کۆمەڵگەی میسردابوو، **دەنا ئیخوانەکان هەرگیز دەسەڵاتی مەلیكو کۆشکی عابدینیان بەهەڕەشە نەزانیوە، نە بۆ سەر خۆیانو نە بۆسەر بیری ئوسوڵیەت، لەکاتێکدا کە مەلیكو دەوڵەتەکەی بەردەبازی کۆلۆنیالیزمی، بەریتانیبوون.**

کەواتە وەك ڕێبازو میتۆدی حەسەن بەننا دەیویست **لە**سۆنگەی تێڕوانینی خۆیەوە، دەسەڵاتی ئیسلامی بەرقەرار بکات، بەڵام هەرگیز سیستەمی پاشایەتیو شای میسری نەخستە ژێرفشارەوە بەڵکو لەوەش واوەتر گەرەکیبوو لەبری ئەوەی ڕێبدات دەسەڵاتی دیموکراتیو نیشتمانی لە جێگای دەسەڵاتی پاشایەتی

نۆکەری داگیرکەر بێتەکایەوە، ڕێگربوو لەبەردەم سەردەرهێنانی وەها بزوتنەوەیەکدا. ئەگەرچی سیناریۆی دروستبوونی ئیخوان بەکوشتنی ڕابەرەکەی کۆتایی هات، بەڵام تاکو ئێستا لەژێر ناو و ناونیشانی جیاجیادا ئەم شانۆگەریە درێژەی هەیە. بەڵام ئەو تێزەی کە هەر لەسەرەتاوە کاری لەسەر کراوە تا ئێستا لای بزوتنەوەی ئیخوانی جیهانی پیادە دەکرێت، ئەگەرچی لە هەندێك قۆناغدا توش دەکرێت، بەمەبەستی خۆگونجاندنو چەواشەکاری لەگەڵ بەرامبەردا.

دەرئەنجام

خویندنەوەو شۆڕبوونەوە بەناوەڕۆکی دیاردەیەکی فیکری یاخود سیاسی و فەلسەفی ناکرێت سەرپێییانەو ڕووکەشیانە بەسەریدا بازبدرێت، دەشێ سەرجەم ڕەهەندەکانی لەڕوانگەی لێکدانەوەیەکی وردو زانستییانە بدرێنە بەر باسو لێکۆڵینەوە، بەڵام ئایا ئەوە تەنها ئەرکی کەسێکە کە گەرەکیەتی لەباسەکانی بنەوێت؟! بەبڕوای من هەرگیز واقعی نییە ووزەو توانای کەسێك بەتەنها بتوانێت لەئاستی ئەو داخوازییە بێت. بەرهەحاڵ دەربارەی ئیسلامی سیاسی یاخود ئیسلامگەرایی زۆر قسەی بەپێزو شێلگیرانە

کراوەو ئاماژەی باشیشکراوە بۆ زۆرێك لەڕەهەندەکانی، کە دەکرێت بەرچاوو ڕوونییەك لای خوێنەری کورد دروستبووبێت یان بەشێك لەڕاستیەکانی لەلا گەڵاڵە بووبێت.

وەرگرتنو خستنەژێر پرسیاری یەکە یەکەی ڕەهەندەکانی ئەو دیاردەو بگرە رابەراکانیشی باشتر بەرچاومان ڕوناك دەکاتەوە، نەوەکو سەرجەم دیاردەکە لەیەك سۆنگەوە تەماشا بکرێ.

ئەوەی تێبینی دەکرێت لە بەرایی و مێژوی فیکرو ژیانی رابەرانی بیری ئوسوڵیەت ئەوەیە کە گەرەکیانە بووە کتومت، سەردەمو مێژوو بەرەو پاشەوە بگێڕنەوە، ئەو قۆناغەی تێیدان بەچەند سەد ساڵێك فۆتۆکۆپی بکەن، کە لەڕاستیدا (هیچ دیاردەیەکی مێژوویی و کۆمەڵایەتی نابێتە وێنەی کۆپیکراوی دیاردەیەکی پێشخۆی)[٢٩].

دیاردەی ئوسوڵیەت تەنها لەیەك گۆشە نیگاوە جیهان دەبینێ و کەمجار توانیویەتی خۆی لەقەرەی چەمکی دیکەو کۆمەڵایەتی دیکە بدات و یاخود هەر نەیتوانیوە دەرەقەتی بێت. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ ڕێبازو فیکری حەسەن بەننا بەڕوونی بەدیار دەکەوێت، کە ئیسلامی سیاسی فەلسەفەیەکی سیاسی ناکامڵە، بەو دەلیلەی کە نەیتوانیوە سەرلەبەری دیاردەو ئیشکالیەتەکانی کۆمەڵ لەخۆ بگرێ و مامەڵەیان لەگەڵدا بکات. ئیسلامی سیاسی ئەوەندەی پەروەردەیەکی دەرونی کۆمەڵایەتییە بەئاراستەی بەئامێرکردنی تاكو لێ سەندنەوەی سەرجەم بەهاکانی، ئەوەندە فەلسەفەیەکی فرە ڕەهەند نییەو هەرگیز نەیتوانیوە پایە سەرەکییەکانی کۆمەڵگەی هاوچەرخ لەخۆ بگرێ وەك تاکگەرایی و ئابووری.

ئەگەرچی خودی حەسەن بەنناو ڕابەرانی دیکەی ئیسلامی سیاسی زۆریان هەوڵداوە وا خۆیان پێناسە

بکەن کە فیکرو ڕێبازیان فەلسەفەیەکی کامڵ و فرە ڕەهەندە، تەنانەت هەشیانە بانگەشەی سیستمی سێهەم دەکات لە جیهاندا لەنێوان سیستمی ئابوری سیاسی سەرمایەداریو سۆسیالیستیدا، دەیانەوێت بڵێن کە ئوسولێەت سیستەمێکی ئابوریو سیاسیو کۆمەڵایەتی سەربەخۆیە، بەڵام پڕو پاگەندەو بانگەشە چ نییە گەر لەمەحەکی مەیدان و پیادەکردنی واقعی نەدرێت.

حەسەن بەنناو پەیڕەوانی هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانیانەوە گەرەکیان بووە پێمان بڵێن کە میتۆدی ئێمە بەرنامەیەکی هەمە لایەنەیەو ئوسولێەت خاڵییە لەهەر کەموکوڕییەك، ئەگەرچی ئەزموونەکانی دەسەڵاتدارێتی ئەو میتۆد و سیستەمە لەزۆرێك لە پانتاییە کۆمەڵایەتیو سیاسییەکاندا حەقیقەتی خۆیان بەرجەستەکردووەو، لەلایەکی ترەوە چەند ڕاستییەکیان ئاوەژووکردو کۆمەڵیان

یەکجار چەواشەکردو ئیسلامیان لە چەمکی ئەخلاقییەوە گۆڕی بۆ چەمکی سیاسی، بەکورتی بیری ئوسولێەت دیاردەیەکی ناوازەو تایبەت نییە بەم سەردەمە، بەڵکو دیاردەیەکە لەبارودۆخێکی مێژووییو کۆمەڵایەتیدا سەریهەڵداوەو پاشان لەسەر شانۆی ژیان بەشێوەیەك لەشێوەکان پاشەکشەیکردووەو پوکاوەتەوە، بەڵام تاکو کەی تەمەنی درێژەی هەیە؟ یان ئایا دەشێ هەتا سەر لەگەڵ ڕەوتی گەشەکردنی دنیادا هەڵبکات. وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارەو پرسیارگەلێکی تر لەسەر دیاردەی ئیسلامی سیاسی پەیوەستە بە ئاڵوگۆڕەکانی داهاتووەوە، کە پێ ناچێ کرانەوە زۆرەکانی جیهان لەسەرجەم بوارەکاندا لەبەرژەوەندی ئەم ڕەوتەدا بێت.

سەرچاوەو پەراوێزەکان

١ـ د. ڕەفعەت ئەلسەعید، حەسەن بەننا کەی، چۆن، بۆ، ل.

٢ـ محمد رشـيد رضــا، تـأريخ الاسـتاذ الامــام، ج١، ص١١، الدكتور محمد عمارة، الاسلام و المرأة في رأى الامام محمد عبـده، ص١٧١ـ١٧٢.

٣ـ محمد عبده، الاعمال الكاملة، ج١، ص٦٨٢.

٤ـ بڕوانـە: (محمد رشيد رضا، تـأريخ الاسـتاذ الامـام، محمـد عمارة).

٥- هەمان سەرچاوە، ص٢١٩.

٦- بڕوانە: الخلافة و الامامة الاعظم.

٧- هەمان سەرچاوە.

٨- شـــێخ علـــى عبـــدالرزاق، ئیـــسلامو بنـــەماکانی فەرمانڕەوایی.

٩- مذكران الدعوة والداعية، ص٤٩.

١٠- (اخوان المسلمين) دكتور اسحاق موسى الحسيني، سـيد هادي فروشاهی.

١١- مذكرات الدعوة و الداعية، ص٢٢.

١٢- حسن البنا، مجموعة الرسائل، ص٢٠.

١٣- ئیخوان موسلمین مێژوویيەکی پڕشنگدارە و خـەباتێکی بێوچان، ئامادەکردنی ڕزگار کەریم، ل٥٨.

١٤- هەمان سەرچاوە، ل١٤٤.

١٥- هەمان سەرچاوە.

١٦- د. ڕەفعەت ئەلسەعید، حەسەن بـەننا کـەی، چـۆن، بـۆ، ل٣١.

١٧- هەمان سەرچاوە، ل٣٧.

١٨- الرسائل الثلاث، ص٨٧.

١٩- سيد قطب، العدالة الأجتماعية في الاسلام.

٢٠- الرسائل الثلاث.

٢١- مذكرات الدعوة و الداعية، ص٤٩.

٢٢- د. لويس عوض، تأريخ الفكر المصر الحديث، ص٢٨٢ـ الجزء الثاني، الهلال عدد ابريل، ١٩٦٩.
٢٣- بيرى ئوسوڵى ئيسلامى، فوئاد مجيد ميسرى، ل٣٢٩.
٢٤- التيارات الأسلامية و قضية الديمقراطية، ص١٩٤.
٢٥- رسائل الامام الشهيد، ص٢٣٣.
٢٦- ئيخوان موسلمين مێژوويەكى پرشنگدارە و خەباتێكى بێوچان، ئامادەكردنى رزگار كەريم، ل٢٢٨.
٢٧- حسن البنا مذكرات الدعوة و الداعية، ص٢٥٢.
٢٨- د. عبدالعظيم رمضان، الحركة الوطنية في مصر من الى ١٩٤٨، ج٢، دار الوطن العربي، بيروت، ص١٢٨.
لەكتێبى حەسەن بەننا كەى، بۆ، چۆن، وەگيراوە.
٢٩- بيرى ئوسوڵى ئيسلامى خوێندنەوەيەكى سوسيۆلۆژى رەخنەيى، فوئاد مەجيد ميسرى.

پێڕست

بـــــابـــــەت	لاپەڕە
سەرەتا	٥
زەمینەی سەرهەڵدان و پەیدابوون.	٩
ژیان و فیکری حەسەن بەننا	٢٣
شێوازی پەروەردەیی لەفیکری حەسەن بەننادا....	٣١
حەسەن بەنناو بزوتنەوەی نیشتمانی	٤١
دەسەڵات لەروانگەی فیکری حەسەن بەنناوە	٥١
دەرئەنجام	٥٨
سەرچاوەو پەراوێزەکان	٦٣

زنجیرەكانی هۆشیاری

ژ.	ژ. هۆشیاری	بابەت	نووسەر و وەرگێڕ	ساڵی چاپ
٣٤٥	١	كوردەكان و مافی چارەی خۆنووسین	ن. ئیسماعیل بێشكچی و. ڕەوا حاجی	٢٠١٠
٣٤٦	٢	سیستمی سیاسی سویسرا	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١٠
٣٤٧	٣	ئایین و دەوڵەت لەمیسری سەردەمی محەمەد عەلی پاشادا	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٠
٣٥٠	٤	ناوچە جێناكۆكەكان، ئایندەو ئاسۆكانی چارەسەر	تەحسین نامیق	٢٠١٠
٣٥١	٥	بەعەرەبكردن و بەجولەكەكردن	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٠
٣٥٢	٦	ئایین و ئازادی بیروڕا	ن. عەبدولڕەحمان مونیف و. عوسمان حەسەن شاكر	٢٠١٠
٢٥٣	٧	نەتەوە چییە...؟	ن. ئێرنست ڕینان و. كامیل محمد قەرەداغی	٢٠١٠
٣٥٨	٨	پەرلەمان - سەرهەڵدان و پێكهاتەو ئەركەكانی	ئامادەكردنی عادل عەلی	٢٠١٠
٣٥٩	٩	الحصانة البرلمانية في قانون انتخاب برلمان كوردستان - العراق ومشروع دستور اقليم كردستان	د. شۆرش حسن عمر	٢٠١٠
٣٦٠	١٠	ئایین و مۆدێرنە	مستەفا مەلەكیان و. لەعەرەبییەوە یاسین عومەر	٢٠١٠
٣٦١	١١	المدارس السياسية الثلاثاء في العراق و امكانية التعايش السلمي فيما بينها	فريد اسسرد	٢٠١٠
٣٦٥	١٢	پێگەی میدیا لەهەڵبژاردنی سەرۆكایەتی ئەمریكادا	ڕێبین حەسەن	٢٠١١
٣٦٦	١٣	مميزات النظام الفدرالي	د. شورش حسن	٢٠١١

٣٦٧	١٤	جیهانگیری ، فاکتەرو گرفتەکانی دیموکراسی	مەلا بەختیار	٢٠١١
٣٦٨	١٥	پەیدابوونی عەلمانیەت	فرید اسسرد	٢٠١١
٣٦٩	١٦	ئیسلامو مۆدێرنە، ئیسلام لەبەردەم ئەگەری عەلمانیەتدا	ن. محمد رەزا شالگونی و. عوسمان حەسەن شاکر	٢٠١١
٣٧٨	١٧	سیاسەتی رووخساری نەتەوەیی کەرکوك	د. نوری تاڵەبانی	٢٠١١
٣٧٩	١٨	ئەنفال لەکوردستانی عیراق	ن. مایکڵ لیزنبێرگ و. کارزان محەمەد	٢٠١١
٣٨٠	١٩	ئۆپۆزسیۆن لەچەمکەوە بۆ ئەرك	بەختیار جەبار شاوەیس	٢٠١١
٣٨١	٢٠	بەشداریکردنی سیاسی	عابد خالد رەسول	٢٠١١
٣٨٢	٢١	سیستمی فیدراڵ لەدەوڵەتی ئیماراتدا	ن. عەبدوڵلا عەنزی و. سەردار عبدالکریم	٢٠١١
٣٨٣	٢٢	کوردو پرسی دانپێدانانی دەستووری	خەلیل عەبدوڵلا	٢٠١١

٢٨٤	٢٣	تیرۆریزم هەڕەشەو مەترسیەکانی	عادل عەلی	٢٠١١
٣٨٧	٢٤	سیکۆلاریزم بەزمانی سادە - عەلمانیەت	ن: ئاستین کلاین و. کاوسێن بابەکر	٢٠١١
٣٩٥	٢٥	مۆدێلی حزبایەتی لەکوردستان	ئەنوەر حسێن بازگر	٢٠١١
٣٩٦	٢٦	فلسفة الديمقراطية الاجتماعية	د. حميد عزيز ترجمة: محسن بني ويس	٢٠١١
٣٩٧	٢٧	دەوڵەتشاری دێرین	ن. مۆریس بارییە و. عوسمان حەسەن شاکر	٢٠١١
٣٩٨	٢٨	ئاینو سیاسەت	ن. نینیان سمارت و. یاسین عومەر	٢٠١١
٣٩٩	٢٩	بەجینۆسایدناسینی ئەنفال	ن. خەلیل عەبدوڵلا	٢٠١١
٤٠٠	٣٠	جیۆپۆلەتیکی کوردستان	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٤٠١	٣١	دیموکراسیو بنەماکانی گەشەپێدانی سیاسی	د. حەمید حسین کازم و. عادل عەلی	٢٠١١

٤٠٩	٣٢	پۆلێن کردنی هەڵوێستەکان پێش پرۆسەی هەڵبژاردنو دەنگدان	نیاز سەعید عەلی	٢٠١١
٤١٣	٣٣	النضال الدستوري للاستاذ ابراهيم احمد في العراق الجمهوري	د. شورش حسن عمر	٢٠١١
٤١٤	٣٤	کوردو تورکمان – تێڕوانینێك بۆ میکانیزمەکانی پێکەوە ژیانی ئاشتییانەی نێوانیان	یوسف گۆران	٢٠١١
٤١٥	٣٥	عەلمانیەت چیە؟ ماناو پێناسەکانی	زاهیر شکوور	٢٠١١

له بڵاوكراوەكانی
ئەكادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی كادیران
ساڵی (٢٠١٠ – ٢٠١١)

ز	بڵاوكراوەكان	نوسەرو وەرگێڕ	ساڵی چاپ
٣٢٥	حول الفدرالية ـ النظامان السويسري والعراقي – دراسة مقارنة	كاوسين بابكر	٢٠١٠
٣٢٦	المركز القانوني الدولي للقوات المتعددة الجنسيات في العراق	عبدالصمد رحيم كريم زنگنه	٢٠١٠
٣٢٧	جلال طالباني ـ مواقف و آراء	صلاح برواري	٢٠١٠
٣٢٨	قراءة البعث للفاشية التأريخية	د. البرت عيسى	٢٠١٠
٣٢٩	٢٠١٠ ساڵی كۆنگرەی ڕووبەڕووبوونەوە	حاكم قادر حمەجان عزيز	٢٠١٠
٣٣٠	پرۆژەی مەكتەبی بیروهۆشیاری بۆداڕشتنی بەرنامەی (ی. ن. ك)	عوسمان حەمە رەشید گورون	٢٠١٠
٣٣١	ئاغاو شێخ و دەوڵەت	و. كوردۆ عەلی	٢٠١٠

٣٣٢	مێژووی فەلسەفە	و. لەسویدییەوە: عوسمان حەمە رەشید گورون	٢٠١٠
٣٣٣	طالباني جورج واشنطن العراق	خليل عبدالله ترجمة: حسن شندي	٢٠١٠
٣٣٤	العدالة بين الفلسفة والقانون	اسماعيل نامق حسن	٢٠١٠
٣٣٥	حوارات ونقاشات فكرية وسياسية واجتماعية و إقتصادية	د. كاظم حبيب	٢٠١٠
٣٣٦	المجتمع المدني والدولة، وإشكالية العلاقة	زبير رسول احمد	٢٠١٠
٣٣٧	الطبيعة القانونية لعقد الزواج	زبير مصطفى حسين	٢٠١٠
٣٣٨	ئايين و دەسەلآت	هاشم كەریمی	٢٠١٠
٣٣٩	فيمينيزم	رەسول سوڵتانی	٢٠١٠
٣٤٠	سياسة التعريب في قضاء شنكال	بيان محمد سعيد	٢٠١٠
٣٤١	الامن و مستقبل السياسة الدولية	فرهاد جلال مصطفى	٢٠١٠

٣٤٢	زنجیرەیەك گفتوگۆی مەدەنی، عەلمانییەت و ئایین، عەقڵ و شەریعەت، کوردو میدیای عەرەبی	ئومێد قەرەداغی	٢٠١٠
٣٤٣	مسرحيات و تحليل	فريدريش دورينمات ت: غسان نعسان	٢٠١٠
٣٤٤	رجعية القانون في الماضي على الجرائم ضد الإنسانية	زانا رفيق سعيد	٢٠١٠
٣٤٥	کوردەکان و مافی چارەی خۆنووسین زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (١)	ئیسماعیل بێشکچی و. رەوا حاجی	٢٠١٠
٣٤٦	سیستمی سیاسی سویسرا زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (٢)	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١٠
٣٤٧	ئایین و دەوڵەت لەمیسری سەردەمی محەمەد عەلی پاشادا زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (٣)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٠
٣٤٨	گۆڤاری کەلتور ژمارە (١)		٢٠١٠

٣٤٩	ڕۆژنامەی کوردی گۆڤاری هەولێر ساڵی (١٩٧٠ ـ ١٩٧٢)	ئامادەکردنی: د. هیمدادی حوسێن	٢٠١٠
٣٥٠	ناوچە جێناکۆکەکان، ئایندەو ئاسۆکانی چارەسەر، زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٤)	تەحسین نامیق	٢٠١٠
٣٥١	بەعەرەبکردن و بەجولەکەکردن، زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٥)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٠
٣٥٢	ئایین و ئازادی بیروڕا زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٦)	ن: عەبدولڕەحمان مونیف و: عوسمان حەسەن شاکر	٢٠١٠
٣٥٣	نەتەوە چییە...؟ زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٧)	ن. ئێرنست ڕینان و. کامیل محمد قەرەداغی	٢٠١٠
٣٥٤	خانقين .. حكايات اعوام الرماد	يوسف يوسف	٢٠١٠
٣٥٥	بەعسیزم و سەرکوتکردنی ژیان	رامیار مەحمود	٢٠١٠
٣٥٦	الدولة الايوبية في اليمن	د. فرست مرعي	٢٠١٠
٣٥٧	سپینۆزا	ن. هاشم صالح و. ئارام ئەمین شوانی	٢٠١٠

٣٥٨	پەرلەمان مێژووی سەرهەڵدان و پێکهاتەو ئەرکەکانی	ئامادەکردنی عادل عەلی	٢٠١٠
٣٥٩	الحصانة البرلمانية في قانون انتخاب برلمان كوردستان ـ العراق ومشروع دستور اقليم كردستان	د. شورش حسن عمر	٢٠١٠
٣٦٠	ئاين و مۆدێرنە زنجیرەی هۆشیاری ژمارە ١٠	مستەفا مەلەکیان و. لەعەرەوبیەوە: یاسین عومەر	٢٠١٠
٣٦١	المدارس السياسية الثلاث في العراق و امكانية التعايش السلمي فيما بينها زنجیرەی هۆشیاری ژمارە ١١	فريد اسسرد	٢٠١٠
٣٦٢	گۆڤاری کەلتوور ژمارە (٢)		٢٠١٠
٣٦٣	نوێنەرانی کورد لەیەکەمین خولی پەرلەمانی عیراقی نوێدا	ئامادەکردنی: ساڵح رەحمان	٢٠١٠
٣٦٤	الموسوعة الكرد الصغرى	كنياز ابراهيم ميرزويف ت. عن الروسية: احمد حيدر علي	٢٠١٠

٣٦٥	پێگەی میدیا لەهەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ئەمریکادا ،ژ. ز، (١٢)	رێبین حەسەن	٢٠١١
٣٦٦	ميزات النظام الفدرالي في العراق (ژ. ز. ١٣)	د. شورش حسن عمر	٢٠١١
٣٦٧	جیهانگیری ، فاکتەرو گرفتەکانی دیموکراسی، ژ، ز، (١٤)	مەلا بەختیار	٢٠١١
٣٦٨	پەیدابونی عەلمانیەت لەتورکیای عوسمانیدا، ژ. ز. (١٥)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٣٦٩	ئیسلامو مۆدێرنە، ئیسلام لەبەردەم ئەگەری عەلمانیەتدا (ژ. ز. هۆشیاری (١٦)	ن. محمد رەزا شالگونی و. عوسمان حەسەن شاکر	٢٠١١
٣٧٠	سیاسەتی روسیای قەیسەری بەرامبەر بەکورد (١٨٠٥٠-١٩١٤)	هەستیار کەمال کوردی	٢٠١١

٣٧١	المحطات، اثرت في حياة الكورد وحركاتهم القومية	بقلم: عبدالرزاق محمود القيسي	٢٠١١
٣٧٢	كورتە باسێكی فەلسەفەی سیاسی	ن. دەیڤد میلەر و. لەئینگلیزیەوە: كارزان كاوسێن	٢٠١١
٣٧٣	هەواڵنامەی كوردستانی عیراق	ئامادەكردنی : نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٣٧٤	ئاغاو شێخو دەوڵەت بەرگی دووەم	ن. مارتین ڤان برونەسن و. لەئەڵمانیەوە: د. كوردۆ عەلی	٢٠١١
٣٧٥	تاريخ الفكر الكردي	مامۆستا جعفر ترجمة: د. بندر علي	٢٠١١
٣٧٦	رۆژنامەنووسی كوردی لە كوردستانی عیراقدا (١٩٩١-٢٠٠٥)	هەڵەت خەسرەو هەمەوەندی	٢٠١١
٣٧٧	مافی چارەی خۆنووسین لەئەدەبیاتی (ی. ن. ك)دا (١٩٧٥-١٩٩٢)	نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١

٣٧٨	سیاسەتی گۆڕینی رووخساری نەتەوەیی ناوچەی كەركوك - ژ. ز. هۆشاری (١٧)	د. نوری تاڵەبانی	٢٠١١
٣٧٩	ئەنفال لەكوردستانی عیراق ژ. ز. هۆشیاری(١٨)	ن. مایكڵ لیزنبێرگ و. كارزان محەمەد	٢٠١١
٣٨٠	ئۆپۆزسیۆن لەچەمكەوە بۆ ئەرك، ژ. ز. (١٩)	بەختیار جەبار شاوەیس	٢٠١١
٣٨١	بەشداریكردنی سیاسی ژ. ز. (٢٠)	عابد خالد رەسول	٢٠١١
٣٨٢	سیستمی فیدراڵ لەدەوڵەتی ئیماراتدا، ژ. ز. (٢١)	ن. عەبدوڵڵا عەنزی و. سەردار عبدالكریم	٢٠١١
٣٨٣	كوردو پرسی دانپێدانانی دەستووری	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١١
٣٨٤	تیرۆریزم هەڕەشەو مەترسیەكان	عادل عەلی	٢٠١١
٣٨٥	چرای ماڵە هەژارەكان	ئامادەكردنی: عەلی جۆلا	٢٠١١
٣٨٦	كەلتور – ژمارە (٣)		٢٠١١

٣٨٧	سيكۆلاريزم بەزمانى سادە - عەلمانیەت	نوسینی : ئاستین کلاین و. لەفارسیەوە: کاوسێن بابەکر	
٣٨٨	کوردستان	نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٣٨٩	دراسة تاريخية وسياسية حول "الشعب الكردي"	تاليف: حسن ارفع ترجمة:عبدالرزاق محمود القيسي	٢٠١١
٣٩٠	کورتەیەك لەتاوانەکانی رژێمی عیراق دژی گەلی کورد	ن: نوری تالەبانی و. شاناز رەمزی	٢٠١١
٣٩١	گەشەکردنی سەرمایەداری لەکوردستاندا	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٣٩٢	سیاسەت لەنێوان بیرو جێبەجێکردندا	و. مظفر عبدالوهاب	٢٠١١
٣٩٣	کورد گەلێکی بێ دەوڵەت زنجیرە نامیلکەی کورد لەمیدیای جیهانیدا، ژمارە(١)	ن. ئینگۆنۆیمایەر و. رێبوار تۆفیق	٢٠١١
٣٩٤	لەدیکتاتۆریەوە بۆ دیموکراسی	ن. د. جین شارپ و. کارزان محمد	٢٠١١

٣٩٥	مۆدێلی حزبایەتی لەکوردستان ژ. ز. هۆشیاری (٢٥)	ئەنوەر حسێن بازگر	٢٠١١
٣٩٦	فلسفة الديمقراطية الاجتماعية ژ. ز. هۆشیاری (٢٦)	د. حميد عزيز ت: محسن بني ويس	٢٠١١
٣٩٧	دەوڵەتشاری دێرین ژ. ز. هۆشیاری (٢٧)	ن. مۆریس باربیە و. عوسمان حەسەن شاکر	٢٠١١
٣٩٨	ئاین و سیاسەت ژ. ز. هۆشیاری (٢٨)	ن. نینیان سمارت و. یاسین عومەر	٢٠١١
٣٩٩	بەجینۆسایدناسینی ئەنفال ژ. ز. هۆشیاری ، ژ(٢٩)	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١١
٤٠٠	جیۆپۆلەتیکی کوردستان ژ. ز. هۆشیاری (٣٠)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٤٠١	دیموکراسی و بنەماکانی گەشەپێدانی سیاسی	د. حەمید حسین کازم و. عادل عەلی	٢٠١١
٤٠٢	ثورة كوردستان ومتغيرات العصر (الطبعة الثالثة)	حكمت محمد كريم (ملا بختيار) ترجمة ومراجعة: د. بندر علي اكبر	٢٠١١

٤٠٣	ئەركـــەكانی خـــەبات لەهەلومەرجێكی دژواردا	مام جەلال	٢٠١١
٤٠٤	كێشەی شیعەو سوننە كورتەباسێكی مێژوویی	ن. د. عەلی ئەلوەردی و. عارف كەریم	٢٠١١
٤٠٥	فەلـــسەفەی سیاســـی ئەریستۆتێلیس	ئەمیر حسێن رەحیم	٢٠١١
٤٠٦	جیهانگیریو كاریگەری لەسەر سەروەری دەوڵەت	ن. عوسمان حەسەن شاكر	٢٠١١
٤٠٧	بەشداری سیاسی، چەمكو گرفتەكان	عادل عەلی	٢٠١١
٤٠٨	(S.I) رێكخراوی سۆسیالیست ئینتەرناسیۆنال	محەمەد مێرگە سۆری	٢٠١١
٤٠٩	پۆلێنكردنی هەڵوێستەكان پێش پرۆسەی هەڵبژاردنو دەنگدان، ز. هۆشیاری، ژ(٣٢)	نیاز سەعید عەلی	٢٠١١
٤١٠	بەهاری عەرەبیو نەورۆزی سەربەخۆیی	ستران عەبدوڵلا	٢٠١١
٤١١	قوتابخانەی فرانكفۆرت	و. عوسمان حەمە رەشید گورون	٢٠١١

٤١٢	حدود كوردستان الجنوبية في سنجار حتى بدرة	عبدالرقيب يوسف	٢٠١١
٤١٣	النضال الدستوري للاستاذ ابراهيم احمد في العراق الجمهوري ز. هۆشیاری، ژ(٣٣)	د. شورش حسن عمر	٢٠١١
٤١٤	كوردو توركمان، تێڕوانینێك بۆ میكانیزمەكانی پێكەوە ژیانی ئاشتیانەی نێوانیان، ز. هۆشیاری، ژ(٣٤)	یوسف گۆران	٢٠١١
٤١٥	عەلمانیەت چییە؟ ماناو پێناسەكانی، ز. هۆشیاری، ژ(٣٥)	زاهیر شكوور	٢٠١١